

Ысакова А.М., Анарбаева Д.М., Арипова Г.С.
КАНЫКЕЙ ЭНЕБИЗДЕН ҮЛГҮ АЛАЛЫ!
Ысакова А.М., Анарбаева Д.М., Арипова Г.С.
КАНЫКЕЙ ЭНЕ – ОБРАЗЕЦ МАТЕРИНСТВА!
A.M. Ysakova, D.M. Anarbaeva, G.S. Aripova
KANYKEI ENE – SAMPLE OF MOTHERHOOD!

УДК: 891.45/74

Бул макалада Каныкей энебиздин касиеттери аялзатына үлгү катары чагылдырылган.

Негизги сөздөр: аял, сапат, эне, образ, чыгарма.

В этой статье повествуется образцовое качество матери Каныкей, которое свойственно женщинам.

Ключевые слова: женщина, качество, мать, образ, произведение.

In this article is given the sample quality of Kanykei, which inherent to women.

Key words: the woman, a mother, quality image work.

Кандай заманда, кандай гана шартта болбосун аялзаты адам баласы үчүн эң оболу – турмуштун туткасы, жашоого көрк берген жароокер жар, мээрман эне, сүйүктүү эже, сырдаш жеңе, боорукер карындаш, мээнеткеч тарбиячы жана үй-бүлөнүн бийик куту.

Биз адамдар, ар дайым жакшылык, тынчтык, адамгерчилик сыяктуу асыл-нарк дөөлөттөр жөнүндө көп айтабыз. Бирок, бул асылдыктар биринчи кезекте аялзатынын бийик руху менен алтын колунан жасалып жаткандыгын адатта анча элес ала бербейбиз. Эң алгач алдей ырын энеден укканыбыз да эсибизден чыгып кетет. Албетте, адам таң кала турган эмне деген күчтөр бар. Бирок эненин сүйүүсүндөй кудуреттүү күч эч жерде жок. Бул жараткан жашоодо не бир керемет сулуулук бар. Бирок аялзатынан ашкан сулуулукту жараткан азырынча бизге тартуулай элек. Адамды энеге жасаган мамилесине карата, эл да өз баасын таразалайт. Энесин кор туткан кемпай эмес, окумдарын да жакшы сөзгө арзыган эмес. Өзүнүн адамзаттык бийик наркы расимдерин абалтадан аздек туткан калкыбыздын оозеки чыгармаларында да бул түшүнүктөр өнүктүрүлүп, бекемделип олтурган. Эненин образы анда ак отгун жарыгы, аруу туткасы, эрдин асыл жары, перзенттеринин мээрим төккөн Умайы катары сүрөттөлөт.

Кыргыз адабиятына, баарыдан мурда элдик оозеки чыгармаларына баам салсак, Эненин образы ар дайым калкагар тоодой көкөлөтө көрсөтүлөт. «Манас» эпосунда Чыйырды менен Каныкей жөнөкөй эле бала төрөгөн аял же элдик баатырдын жары гана эмес, баарын баш коштурган, калк камын ойлогон, мээримди тең төккөн кең пейил эне, үйдүн куту катары чагылдырылган. Биздин элдик эпостордун бардыгында аялзатынын ай жаркын образы бар ажарында тартылып, ал качан да болбосун башкы каарман менен катар жүрөт. Бул жагынан биздин эпосторубуз чыныгы мисал, турмуш эмей эмне.

Айкөл Манастын акылманы, анын баатырдыгына баатырдык кошкон эң жакын, жаны бирге адам – Каныкей. Ал керек болсо Манастын эртеңки күнү кандай болорун алдын ала билген, өлүмдөн сактап калган даанышман адам катары сыпатталат. Анда чыдамкайлык, азап, арман келгенде акылы менен жол таба алган айлакерлик касиеттери болгон. Айрым маалыматтарда анын жолборс, ак шумкар, кайберен, ак бөрү ж.б. колдоочулары болгону айтылат. Биздин түшүнүктө көк бөрү деген орун очок алып калганы белгилүү. Ал легендаларда, жомоктордо, эпостордо жолугат. Баатырларды колдоочу касиеттүү жаныбар иретинде сүрөттөлөт.

Бул тотем Кудайдын керемети менен күн нурунан жаралгандай таризде баяндалат. Анан ал баатырды же касиеттүү адамды колдой турган күч катары ага, болбосо анын жакындарына аян берилип келет. Каныкейдин колдоочу Ак жолборсу көрүнгөн адамга гана көрүнүп, сезе билгенге гана сезилет. Анын баатыр, намыскөй, кайраттуу адам катары сүрөттөлүшү да ушуга байланыштуу болсо керек. А бирок, эпосто бир билинбеген маалыматтар бар. Анын бири мындайча айтылат: «Өрүмдөн чачы өтө элек, Өзү бала секелек», – чагында эле Каныкейдин эр жүрөктүүлүгү жөнүндө сөз болот. Ошол үчүн ал эрлеринен ажырап, Букар эли чайпалып, каарынан кабылан корккон, сүрүнө адам чыдагыс Чубак баатырдын алдын тосуп, жекеме-жеке чыгып, эрлер алалбай койгон намысты алат. «Кыз болсо да кылымды чайкап, журт бузган» Каныкей энебиз эпосто мындайча сүрөттөлөт:

Узун чачтын ыктуусу,
 Ургаачынын мыктуусу,
 Кең көйнөктүн тазасы,
 Ургаачынын паашасы.

Каныкейдин көзү ачыктыгы, касиеттүүлүгү эпосто ачык, көтөрүңкү маанай менен алдыңкы планга чыкса да анын мындай сапаттары чыгармадагы көпчүлүк окуялар менен тыгыз байланышта берилет. Ал болор кызыкты, жамандыкты алдын-ала сезет. Сезип эле тим болбойт, андай окуяларга түздөн-түз катышат, кырдаалдан чыгуунун жолун издейт, акылга салып жол табат. Эки учурда учкай болсо да айта кетели. Анын биринде реалдуулук көрүнгөндөй туюлат. А негизги ошол кырдаал Каныкейдин ички туюму аркылуу кабыл алынат, б.а. ал жагдай, ал окуя тикеден-тике көзү ачыктык касиет менен байланышат. Көз камандардын чыккынчылыгынан улам Манастын ууландырылышын Каныкей сезет, айкөлгө кандайдыр бир кырсык болгонуна тынчсызданат. Баатырдын башына мүшкүл түшкөн-

дө атайын аттанып барып, жаза кетпей өңөрүп кетет да, аны ажалдан куткарып алат. Бул реалдуулуктун өзүндө көзү ачык адамдын көрүнүшкө болгон мамилеси жокпу?

Манастын Бээжинди алышы, ошол жерге хан болушу Каныкейди анча кызыктырбайт, тескерисинче душманга хан болгон адам оңчубу деп аны чакыртат. Түшүнөн чочуп ойгонуп, алда кандай абалда калат. Бул окуя да Каныкейдин тынчсыздангандай болот. Баатырдын аркасынан аңдып келген Коңурбай канжар саят. Манастын жан сакчысы Ажыбай ошо маалда уктап кетип, кыргыз элине мүшкүл түшөт.

Мындай көзү ачыктык, даанышмандык, кайраттуулук Каныкейде кандайча жаралган? Тотемдик түшүнүк боюнча алганда ак бөрү, ак бугу, дегеле ак сөзү катышкан атоолор көбүнчө аялзатына карата айтылат. Ал эми көк сөзү эркектерге, баатырларга таандык аныктама иретинде колдонулат. Мисалы, «Көсөө куйрук көк бөрү, Көкжал Манас жоокери». Каныкейге карата Ак бөрүнүн айтылышы акылмандыкты, тазалыкты, сулуулукту, нарктуулукту, касиеттүүлүктү, кайраттуулукту, баатырдыкты билгизет өңдөнөт.

Каныкей апабыздын аалам күчтөрү менен болгон байланышы, касиеттүүлүгү жаратылышка жасаган мамилесинде да билинет. Манас жарык дүйнө менен коштошкондон кийин Абыке, Көбөш, Көлбай, Чыйбыт, Кочкор баатырдын байлыгын камчыга ченеп, бөлүп алышмак болот. А Каныкейди Абыке алам деп, Ырамандын Ырчы уулун сен барып көндүргүн деп буйрук берет. Ушул окуядан улам Чыйырды менен Каныкей Семетейди алып, Кайыпчынын кара үңкүрүнө жашынышат. Таңкы үрөн-бараңда Абыке, Көбөш үңкүргө келип, Каныкейдин эмчегин жара чаап, айтпаган сөздү айтып, жабылуу турган бешикти кылыч менен бөлө чаап салат. Ошондо анын каңырыгы түтөп, арман-мунга айла жок жерден барып, атасы Темиркандыкына кетмек болот. Чыйырдыны айдалыга алып, Семетейди бооруна көтөрүп, Алмамбеттин сыр бараңын таянып, арманга батат:

Жоргонун белин аша албай,
Боздоп ыйлап басалбай,
Күйүктүн белин аша албай,
Күрмөлүп ыйлап басалбай.
Балтырдан кара кан кетип,

Каныкейден ал кетип жолго чыкканын Бакай билип, азыкты мол алып, унаа алып Чакмактын белинен Каныкейге жетет.

Экинчиси. Азапты колго берип, арманды бойго берген алыскы жолдо алар бир Байтеректи көрүшөт. Ошондо Каныкей аны менен минтип сүйлөшөт:

Олуя болсоң кол жайып,
Бата болчу, Байтерек.
Олуядан айрылып,
Караан таппай турабыз.
Биз өңдөгөн бакырга

Ата болчу, Байтерек.
Чарчадым жанды тындырчы,
Уктайын, кана, Байтерек.
Өчкөн отум тамызчы,
Өлгөн жаным тиргизчи,
Үзүлүп кеттим улачы.

Аларга Байтерек боор ооруйт, Каныкейдин өтүнүчү боюнча кутпа тарабындагы бутагынан булактай кылып сүт агызат. Бейиштин сүтүндөй таасир калтырат. Дем-күч жыйнагандан кийин Байтерекке ыраазычылык билдиришет. Байыркы кезде Байтерек ыйык терек, Кудайдын тереги, адамдарга жакшылык кылуучу Терек катары саналган. Кыскасы, Каныкей энебиз табияттын – Кудайдын каалоо тилеги менен жаралган касиеттүү адам.

Каныкей энебиздин жарыкчылыктын, дүйнөнүн түркүгүндөй алптар менен тил табышуу жөндөмү жөнүндө далай сонун сөздөрдү айтса жарашат.

Кыргыз журтунун руханий, тарыхый, философиялык көркөм энциклопедиясы болгон «Манас» эпосундагы аялдардын орду жана образы биздин элибизде байыртадан эле аялзатына өзгөчө мамиле болуп келгенин дагы бир ирет далилдейт. Кылым карыткан эзелки тарыхында Кыргыз Ата менен Кыргыз Эне эгерде кыздарынын азат – эркиндигине жана арнамысына айрыкча аяр мамиле жасап келбесе, акылгөй Каныкей, айдай сулуу Айчүрөк, арстан жүрөк Жаңыл Мырзадай асылзаттар кайдан чыгат эле.

Совет мамлекетинин мезгилинде да Республикабыздын аялдары илимде же өндүрүштө, маданиятта же коомдук иште болбосун өздөрүн дайыма татыктуу көрсөтүп келишкен. Каныкей энебиздин образын дайыма аялзаты үйдөбү, жумуштабы жаратып келет жана дагы да жаратып келе беришине шек жок. Аялзат болгон аздектүү мамилени жаратууга аракет жасайт жана жаш муун ага карап өсөт. Үй-бүлөнүн бекем болушу да аялзатына байланыштуу. Аял бар үйдө кут, береке, жылуулук бар. Адамзат жашоосундагы эң асыл нерселер ар дайым аялдарга арналып келген. Биздин жаш өлкөбүздө эмне жакшы нерселер болсо – ошонун баары адегенде аялдарга арналышы керек деп ойлойбуз.

Адабияттар:

1. Ааламды аялзаты да башкарган. – Кыргыз туусу. 2004-ж. 1-март.
2. Чыгыш цивилизациясынын бир түркүгү.– Асылзат. 2001-ж. 1-январь, № 46.
3. Азаттык жана аялдар.– Асылзат. 2001-ж. 15-август, № 60.
4. Ысымы ыйык Каныкей.– Билим булагы. 2011-ж. 8-март, № 7–8.
5. Айтматов Ч. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу «Манас». – 1-к. Ф., 1984.
6. Муратов А. Аталар сөзү– акылдын көзү.– Б., 2008.

Рецензент: кандидат философских наук Аблазов К.